

Чувството за естетическа мярка у автора се проявява и когато разглежда интимната лирика — макар че заявява пристрастието си към „лириците-артисти“, той е смутен от екстравагантните ипоанси в поезията на Хр. Фотев. Иначе стиховете на бургаския поет го правят съпричастен към техния свят с дълбочината на чувствата, остротата на конфликтите, изобилие с действителността на преживяванията. Тази поезия „вплътява у себе си, а също така и изразява като същност пътуването, търсенето, срещите, промените, новите обстоятелства и новите дразнителни за поетическото вдъхновение“ (с. 273). В светлината на казаното дотук изискванията на Спасов и към последния включен в неговия обзор творец са естествени. Корените на неговото светосещане ни стават понятни от очерка за Хр. Кацаров — „Селското ѝ зачатие (на поезията — б. м.) и развитието я направи емоционално-рефлексивна; приладе ѝ букет от багри и ипоанси, накара я да гледа любовно и трепетно към най-крехките човешки състояния и вълнения“ (с. 264).

Иван Спасов е изградил портрета на врътниците си с перо, потопено в „оная лирическа струя, която дълбоко от съкровения селски свят, решително променен в наши дни и пазещ все още магията и обаянието на нещо изначално и неумиращо...“ (с. 264). Двуминутният с очерци не е край, а междинна спирка от наченат преди 16 години път, който се губи в далечината...

Стефан Влахов-Мицов

„В ТЪРСЕНЕ НА НАЦИОНАЛНОТО“ от ЛУКО ЗАХАРИЕВ. С., БП, 1984. 168 с.

Авторът определя задачата си така: „Да се види националната ни литература като своеобразно отражение на националната ни съдба, на нашата родова памет и народностен характер“ (с. 7).

Зад горните редове прозира не само самочувствие, каквото задължително следва да има изследовател, нагърбил се с отговорността да проникне в народопсихологията ни, откроявайки взаимовръзката ѝ с литературната практика. Тук откриваме нещо по-дълбоко — една обвързаност с важни тенденции в социокултурното ни развитие като цяло, а в частност — с литературно-историческото и литературно-критическото мислене; тенденции плодотворни и, както знаем, съвсем не скорошни. Защото, ако в ретроспективен план проследим процеса на критическо възприемане и осмисляне на литературните явления, бихме се убедили как на дадени етапи (имащи различни идеологическо-естетически характеристики) проблемът „народопсихология и литература“ неизменно става централен и дискуссионен. Той ту се възражда и кулминира, ту се отлива в руслото на по-общото (включ-

вашо и народоведски аспекти, но без акцент върху тях) интерпретиране на художествените факти. Така докато у Пенчо Славейков, за да създаде ценности, творецът трябваше да „се взре в проблемите на общия културен дух през призмата на националното схващане“, докато у Гео Милев (от периода на „Везни“) еталонът бе „юнифицирането“, т. е. литературата „да напусне традицията на националното, съвременното и популярното, да престане да бъде *битова*“, то у привържениците на „родното“ от средата на 20-те години тъкмо националната „изключителност“ — повлияна от историческата — играеше първостепенна роля.

Въпросът за народопсихологическата подоснова на литературата ни, както знаем, широко се обсъждаше и след деветосептемврийската победа. Сам Луко Захариев сочи постиженията в тази област на Е. Карафилов, П. Зарев, Т. Жечев, а на мен ми се иска да припомня голямата дискусия от средата на 60-те години „Националното своеобразие в литературата“ (сборник със същото заглавие излезе през 1966 г.), в която освен споменатите участваха и непрежалими за критиката ни Цв. Стоянов (вж. „Духът на мястото“ от същия сборник), Б. Райнов, Д. Димов, С. Султанов, редица поети и писатели. Там именно, ако не биха решени проблемите то правилното им, задълбочено и всестранно разглеждане даде солидна база за последвалите изследвания.

Авторът на „В търсене на националното“ се явява като своего рода продължител на усилията и приемник на опита, натрупан от дълголетното странстване на българската литературна наука и критика към първоизворите на словесността ни. Безспорно 168-те страници не изчерпват онова обилие от запомнящи се художествени факти, което натрупа миналото и умножи съвременността. Без подобни претенции трудът на Л. Захариев е по думите му „само фрагменти от един цялостен многообразен процес“. И нямайки основания да оспорвам това му твърдение, ще си позволя да отбележа, че като подбор книгата не е лишена от известна доза субективизъм, а някъде — и от уравниване на ценностите, но кой подбор в крайна сметка няма подобни грехове?

Заговорихме за подбора и бързам да уточня, че той не почива на никакъв тематичен или жанров принцип: равноправно място тук заемат поети и белетристи, есенсти и историци, публицисти. Вярно, налице е деление на две части — „Портрети и статии“ и „Срещи с книги“, — но то е повече условно, целящо да мотивира обхвата, а не дълбочината на изследването, докато проблематиката остава единносъща. Любопитно е обаче, че пред дълбоките, но спокойни води на историята Л. Захариев предпочел опасните въртопи на днешния ден — само първите две от всичко 14-те публикации са посветени на класиката (С. Радев и Г. П. Стаматов), всички други

визират живи творци. Оттук явен е авторо-вият стремеж да не повтаря казани вече исти-ни и употребявани, христоматийни форму-лировки, а да изрече свои, не всякога безспор-ни, но пък лично изстрадани мисли; да се про-изнесе върху художествения материал, за кой-то от народопсихологическа гледна точка или не е писано, или писаното е съвсем малко.

Бих обединил три от работите — тези за С. Радев, Г. П. Стаматов и Й. Радичков — поради необичайността на подхода към тези автори. Много е писано за С. Радев като историк, като мемоарист и публицист, че и като литературен критик. Л. Захариев поглежда от друг ъгъл, авторът на „Строителите на съвременна България“ за него преди всичко е вещ народовед, чиято дълбока ерудиция се съчетава с основно познаване на наро-дния характер, на изконни духовни черти на българина, възпътени в личността на не-говите водачи. Опирайки се на конкретни епи-зоди от книгата, изследователят изтъква имен-но ония пунктове, където най-ярко и синте-зирано се откроява психологът: влизането на Алеко паша в Пловдив, Великото народно събрание, образите на П. Каравелов, П. Р. Славейков, Ст. Стамболов, Др. Цанков. Ви-зирана е способността на историка да съпос-тавя, но проникновеният съриесед С. Радев е този, който от частното извлича обобщения национален портрет както с добродете-лите, така и с пороците му. За „Строителите...“ Л. Захариев заключава, че е „истинска христо-матия на българската народопсихология и характерология“ (с. 21), но наблюденията си той разширява и върху други произведения, например критически статии на Радев, не-говите „Ранни спомени“. И докато това твор-чество фокусира героико-епичната страна на българското битие, то у Г. П. Стаматов според Л. Захариев излиза най-вече обърнатият лик на същото битие: грозното, пошлото, про-дажното, безличното. Наречена от критика „симфония в черно“, прозата на Стаматов е видяна като своеобразно „отрицание на дей-ствителността, в която е живял“, тя по не-гово мнение също има народоведски белези, но с отрицателен знак, което пък дава воля на изобличението, определя спецификата на творческия му метод.

Статията „Преображенията на Йордан Радичков в старата литература и фолклора“ познаваме от първата книга на Л. Захариев „Литературни бдения“ (1975). Но сякаш точно-то й място е именно тук, тъй като в спомен-ания единен контекст на „В търсене на на-ционалното“ тя едновременно се и вписва, и откроява. Обект на най-разнородни кри-тики, творчеството на Радичков намери у Л. Захариев проникателен тълкувател. Той пръв подири корените му в „най-далечните пластовете на нашето литературно наслед-ство“ — старобългарското. Заслужава внима-ние опитът да се открие първообразът на ня-кои радичковски символи — верблюда и ла-мбата например — в средновековните „Раз-

кази и повести“, „Апокрифи и легенди“ и пр. Освен това критикът открива помежду им сходни сюжетни схеми, а също персонажи, изобразителни средства, синтактични кон-струкции, битувачи както в средновековната, така и в съвременната „черкашка“ хроника. Но във всичките тези съпоставки покръп-вер-ните изводи може да се стигне и до крайности. Неоправдана е според мен констатацията — подкрепена и с доста примери, — че „в бого-милските легенди народната фантазия пре-възхожда фантазията на Радичков“ (с. 43). Знаем, че богомилската книжнина, противо-поставяйки се на официалната догматика, съ-що следва определени канони. Фантазията там е сравнително ограничена, подчинява се на религиозни представи и няма как да се отъждестви с писателското въображение. Чес-то тия легенди имат свой, макар и анонимен автор (сиреч не са фолклор), но за разлика от официозната църковна и светска лите-ратура богомилската се разпространява сред народа, откъдето идва нейният народен ха-рактер. Но независимо от тия ми възразения, считам, че в статията си Л. Захариев се до-мества до оригинални наблюдения и заклю-чения, особено що се отнася до фолклорните първоизточници в Радичковата образност и символика. Друг е въпросът за особената им функция в художественото цяло, за тяхната амбивалентност вътре в самото построение или в различните творби поотделно — въ-прос, на който изследователят обръща по-малко внимание.

Още четири публикации в първия раздел са посветени на отделни автори: две разгле-дат народопсихологическите и социопсихоло-гическите есета на Ефрем Карапфилов и Мар-ко Семов, две са за прозаистите Николай Хайтов и Димитър Яръмов. „Двуделение-то“ се налага само по себе си поради специ-фиката на жанровете, а и защото, разглеж-дайки ги, Л. Захариев също се ръководи от „жанрово-портретния“ принцип. Напълно оправдано той търси мястото на Е. Карапфилов при учени и виртуози на перото от ранга на Ив. Хаджийски и Д. Михалчев, но не един-ствено като техен следовник, а и като продъл-жител на делото им на ново социално-пси-хологическо ниво. Позовавайки се на книги-те „Сенки от миналото“, „Герои и характе-ри“, „Българи“, „Най-българското време“ и др., Л. Захариев се стреми към открояване на народопсихолога Карапфилов — про-никновен изобразител на българската душев-ност от минало и сегашно време. Макар да не назовава кое конкретно сближава М. Се-мов с Ив. Хаджийски, критикът ни го вну-шава, размишлявайки върху факта, че той идва в народопсихологията направо от жи-вота, че не е някакъв кабинетен учен-наблюдател, а действителен и проникателен участ-ник в процесите. „Семов не се побоя да предпри-еме едно своеобразно продължение на изслед-ването на Хаджийски „Бит и душевност на българския народ“ (с. 94). Тия думи, казани

за книгата „Душевност и опеяване“, затвърждават впечатлението, че за Л. Захариев делото на Хаджийски е мост между миналите и днешните поколения писатели-народопсихолози. Що се отнася до страничните, отделени за прозата на Хайтов и Ярёмов, тук критикът изхожда от регионалната обвързаност на драмата. Тя е тази, която им дава възможност за преоткриване на един неповторим микрокосмос, за задълбаване през етническата в националната характерология, довеждащо накрая до общовещки обобщения.

Рецензиите, обособени в раздела „Срещи с книги“, наблягат върху същата проблематика. Л. Захариев неведнъж заявява, че съзнателно се отказва от други важни аспекти в разглежданите книги, за да даде път на предпочитаната си гледна точка. Така „Цената на златото“ от Г. Стоев е за него апотеоз на „националния характер в час на върховни изпитания“, а всеки един от героите — проводник на определени, заложили у българина нравствени качества. За „От Ботев до Ботев“ пък той още в началото пише, че иска да прозре в културисторика и народопсихолога Г. Джагаров, без, разбира се, да пренебрегва поета, защото според него само който е могъл да остави значими дири в поезията, би създал подобна публицистика. По-нататък Л. Захариев се сгъра върху прозренията на Джагаров, прозрения — както казва той, — „до които малцина са се домогвали“: за Ботев, който, роден от народа, вече сам се е превърнал в народ, за Яворовата съдба като трагическа невъзможност да бъде повторена ботевската, за Вазов като стожер на нашето национално единство и т. н. Отзивите за „Обредни песни“ на Е. Евтимов и „Памет“ на М. Георгиев отстояват тезата, че поезията има право на свои „повратки към духовното наследство“. Съвсем правилно критикът отбелязва, че подобни стихове биха се посрещнали враждебно преди 20 години, че биха ги тълкували като връщане към отживелиците на миналото. Като е измежду най-добрите и цялостни работи в книгата, рецензията за „Обредни песни“ изследва взаимодействието между фолклорно начало и поетически изказ, наблягайки върху определящата роля на авторския замисъл и идея: народната обредност, митология и образност не се копира, нито подражава, а се претворява от поета. Л. Захариев пише, че стихосбирката на Евтимов „доказва по художествен път научните изследвания на акад. Динев, като посвоеобразен начин ги допълва“ (с. 141—142). Всъщност цитираната мисъл свързва две рецензии: за „Обредни песни“ и за „Между фолклора и литературата“ на П. Динев, която, макар и по-фрагментарна, дава явна оценка за приносите на видния ни учен.

За Л. Захариев историческата проза не е само източник на познание за миналото или художествено четиво със сюжет из отечествената летопис. Струва ми се, че много по-вече го интересува философията на историята,

онова нейно „скрито“ съдържание, което писателят се стреми да разгадае посредством избора на епохата и персонажа. В рецензията си за „Солунските братя“ на Сл. Хр. Караславов, както и в обзора „Трима млади в историческата проза“ (С. Янев, В. Начев, Б. Биолчев) той декларира тъкмо такива предпочитания: писателят-историк „трябва да има свои идеи за историята, да умее да улавя специфичното в нея, да усеща националния патос, да бъде изразител на изконно българското, на трайното и променливото в националния характер“ (с. 155). Ето защо успеха на Сл. Хр. Караславов критикът вижда най-вече в улавянето духа на времето и в това, че авторът „свързва голямата историческа мисия на двамата братя със съдбата на българския народ“ (с. 128). В съпоставителен план Л. Захариев открива у „тримата млади“ сродност на проблематиката и тематиката, но преди всичко го впечатлява фактът, че „се интересуват от проблема за личността в историята, от моралното превъзходство на българина над неговите поробители“ (с. 156).

Уверен съм, че Л. Захариев ще продължи — а и ще задълбочи — целенасочените си „търсения на националното“ както във вчерашния, така и в днешния ден. Право да прогнозирам ми дават неговите постоянни изяви в печата, които са все в духа на очертаната от книгата му основна тенденция. Един бъдещ историко-типологически синтез на натурпаната фактология би отвел критика към по-машабните обобщения, каквито смятам, че заслужава и е време да получи този огромен дял на родната словесност.

Алберт Бенбасат

„ГОРИЗОНТИ ХУДОЖЕСТВЕННОГО
ОБРАЗА“ от М. Б. ХРАПЧЕНКО. М., 1982.
335 с.

Учудващо широки са литературните интереси и изследвания на акад. М. Б. Храпченко. Той е учен, който проявява траен и непресекващ интерес към новите направления в съвременното литературознание. Оттук и голямата актуалност на неговите публикации. Книгите му имат изключително значение за утвърждаване и развитие не само на проблемите на литературната история, но и на теорията и методологията на съвременното литературознание. И което е характерно за него, то е, че той винаги прокарва нови пътища в науката, без да се страхува да поеме риска на големия учен.

В това отношение не прави изключение и последната му книга „Горизонти художественого образа“. Още в първия раздел, където включва разработки върху хоризонтите на художествения образ, върху литературния процес и проблемите на теорията, а също